

Nekoliko detalja o gradnji Gomile u Jalžabetu

Saša KOVAČEVIĆ, Zagreb

<https://www.doi.org/10.17234/9789533790343.23>

U rujnu 2017. g., tijekom provedbe međunarodnog projekta „Monumentalni krajolici starijega željeznog doba Podunavlja“ u kojemu uz partnere iz pet srednjoeuropskih zemalja sudjeluje i Institut za arheologiju iz Zagreba¹, arheološka ekipa Instituta za arheologiju utvrdila je da je jedan od najpoznatijih prapovijesnih spomenika na tlu Republike Hrvatske i jedan od rijetkih gigantskih neistraženih prapovijesnih grobnih humaka Srednje Europe opljačkan i prilikom pljačke teško oštećen. Policijska istraga je u tijeku, za počiniteljima ovog teškog kulturocida se traži. Zbog opasnosti od daljnjeg oštećenja ovog vrijednog arheološkog spomenika, zahvaljujući interventnim sredstvima Ministarstva kulture Republike Hrvatske, Institut za arheologiju pokrenuo je početkom zime 2017. hitna zaštitna istraživanja, koja su se nastavila i tijekom 2018. Tijekom dvije kampanje, istražen je veliki dio tumula. Nastavak terenskih istraživanja planira se u 2019., a složen i dugotrajan proces konzervacije i restauracije nalaza tek je počeo. Stoga se ovdje donose prvi rezultati istraživanja i dio promišljanja o gradnji golemog tumula.

Ključne riječi: Jalžabet, Gomila, središnja Hrvatska, starije željezno doba, halštatska kultura, nekropola, gigantski pogrebni humak, antika

Položaj i povijest istraživanja lokaliteta u Jalžabetu

Lokalitet u Jalžabetu nalazi se oko 2 kilometra istočno od centra Jalžabeta, s lijeve strane ceste Jalžabet – Ludbreg, uz sam južni rub dravske ravnice (sl. 1). Nizinskim, blago valovitim područjem dominira veliki tumul Gomila zapadno od kojeg teče potok Bistričak. Naselje starijega željeznog doba nalazi se u blizini, preko potoka, na položaju označenom imenom Carev jarek. Tijekom 2017. g. otvorena je jedna sonda na području pretpostavljenog naselja halštatske kulture te su tom prilikom istražena dva kvadratna duboko ukopana podruma (*“kvadratische halbgrubenhäuser”*). Taj tip objekata susrećemo često u naseljima starijega željeznog doba u Podravini, ali i izvan nje (Kovačević 2008). U zapuni ovih objekata na Carevom jarku pronašli smo obilje pokretnog arheološkog materijala koji je nedvosmisleno potvrdio postojanje naselja starijega željeznog doba na tom položaju (Kovačević 2018).

Pretpostavljamo da je Gomila u Jalžabetu dio veće nekropole starijega željeznog doba na Bistričaku, fokalna točka arheološkog pogrebno-ritualnog krajolika. Ona je spomenik europskog i svjetskog značenja i

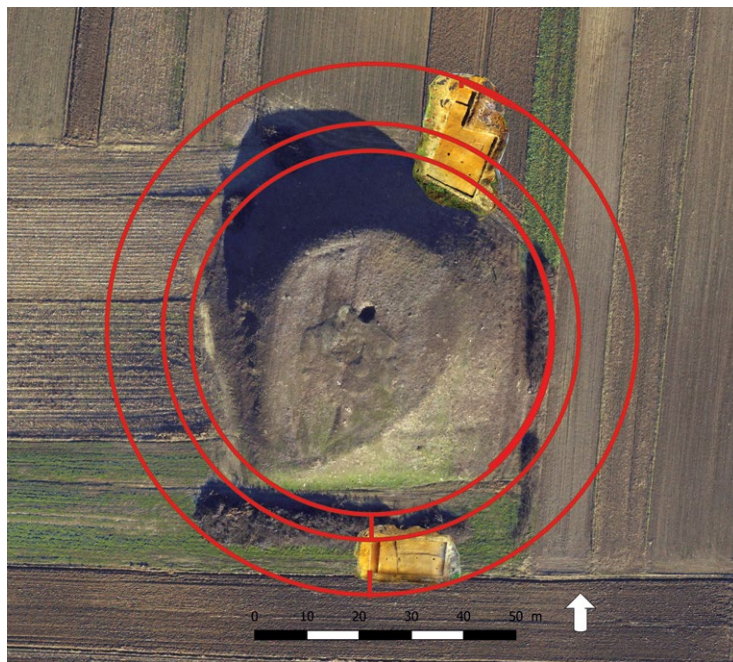
¹ Institut za arheologiju kao projektni partner 6 sudjeluje na projektu „Monumentalni krajolici starijeg željeznog doba na prostoru Podunavlja“ – *“Monumentalized Early Iron Age Landscapes in the Danube river basin”*, akronima *“Iron-Age-Danube”*, (šifra projekta DTP1-1-248-2.2) koji se provodi u sklopu programa Europske unije, Interreg Program transnacionalne suradnje Dunav 2014. – 2020. Vrijeme provedbe projekta je od 01.01.2017. do 30.09.2019. g.

Slika 1. Geografski položaj Jalžabeta.

jedan je od najvećih grobnih humaka u srednjoj Europi, promjera oko 70 m, a sačuvane visine veće od 8 m. Prve sustavne preglede terena na prostoru sjeverozapadne Hrvatske s ciljem ubiciranja i kartiranja tumula starijega željeznog doba provela je 1956. godine ekipa Arheološkog muzeja u Zagrebu. Uslijedilo je probno sondiranje jalžabetskog tumula koje je 1963. godine proveo Arheološki muzej u Zagrebu. Otvorene su dvije sonde na padini humka. Sondiranjem se doprlo do sloja oblutaka nakon čega su sonde bile zatrpane, a istraživanja stala (Vinski-Gasparini 1978: fn. 49a, sl. 7). Nekoliko desetljeća kasnije, 1989. godine, tijekom terenskog pregleda šireg područja Bistričaka primijećeni su, uz jednu od oranica istočno od Gomile, izorani komadi pješčenjaka. Nakon probnog sondiranja koje je proveo Gradski muzej Varaždin, uslijedilo je zaštitno istraživanje humka nazvanog tumul 2 (Šimek 1998; 2001). Bogatstvo grobnih priloga, ostatci složene grobne arhitekture te tragovi kompliciranoga pogrebnog ritusa označili su tumul 2 kao posebno vrijednu grobnu cjelinu starijega željeznog doba kontinentalne Hrvatske i Srednje Europe. Nakon višedesetljetne pauze, Institut za arheologiju u rujnu 2017. provodio je probna arheološka istraživanja oko Gomile. Pri tome, u tri arheološke sonde, otkriveni su vrijedni nalazi koji nadopunjuju sasvim novim spoznaja arheološki profil lokaliteta Bistričak (Kovačević 2018a). Tako je utvrđeno da je prije podizanja tumula na Bistričaku i horizonta starijega željeznog doba na istom mjestu postojalo starije naselje, pretpostavljamo iz ranoga brončanog doba. Objekte koji pripadaju tom naselju – jame i peći – pronašli smo kako ispod same Gomile (2018.), tako i jugoistočno od Gomile prema šumi (sonda 3/2017). Unutar sonde 2/2017, koja se nalazila neposredno uz južni rub Gomile, pronađen je nekoliko desetaka centimetara debeo naseobinski sloj iz vremena Rimskog Carstva. U obje sonde uz gigantski tumul potvrđeno je postojanje velikog cirkularnog kanala koji je okruživao Gomilu (sl. 2). Prema proračunima, njegove dimenzije su bile oko 100 m promjera, oko 15 m širine i do 2 m dubine. Pretpostavljamo da je iz kanala uziman materijal kojim se nasipavao tumul. Uz rubove kanala i na njegovom dnu, kako u sondi 1, tako i sondi 2 iz 2017. godine, pronađeno je nekoliko

Slika 2. Položaj sondi 1-2/2017 (digitalna dokumentacija M. Mađerić).

rupa od stupova. Čini se da se radilo o samostojećim drvenim trupcima, no ne treba isključiti ideju o postojanju neke vrste mosta preko dubokog i širokog kanala u kojem je morala, barem povremeno, stajati voda.

Prilikom ponovnog pokretanja arheoloških istraživanja u Jalžabetu nismo planirali ni željeli istraživati veliki tumul. No, nakon otkrića teškog vandalizma i pljačke, prilikom koje je Gomila u Jalžabetu ozbiljno oštećena, a zahvaljujući interventnim sredstvima Ministarstva kulture RH, Institut za arheologiju izrazio je spremnost za provođenjem hitnih zaštitnih istraživanja jalžabetske Gomile. U startu smo znali da nas čeka vrlo ozbiljan, zahtjevan i težak projekt koji, uza sve, započinjemo na početku zime. Veliki problem predstavljalo nam je pitanje sigurnosti, jer nismo znali u

kojoj mjeri se iza urušenja dijelova pljačkaških rovova protežu šupljine i neotkriveni pljačkaški rovovi. Prva faza istraživanja počela je u zimu 2017., neposredno nakon otkrića kulturocida, te je završila krajem 2018. Uz velike napore uspjeli smo istražiti veliki dio tumula, uključujući i većinu unutrašnjosti grobne komore. Nastavak arheoloških istraživanja Gomile očekuje se tijekom 2019., a složeni i skupi postupci restauracije brojnih pokretnih nalaza te obrada digitalne terenske dokumentacije tek su počeli.

Istraživanja Gomile u Jalžabetu tijekom 2017. i 2018.

Zaštitna arheološka istraživanja 2017.–2018. obuhvatila su sondu širine oko 30, duljine oko 40 m, najveće dubine 8m, površine oko 1000 m² s oko 8000 m³ zemlje. Nakon uklanjanja, zbog prorahljenosti materijala, količina zemlje je bila i za oko 30% veća. Arheološka sonda, orijentirana sjeveroistok-jugozapad obuhvatila je pretpostavljeno područje centralnog dijela tumula te pljačkaških sondi i nije probijala Gomilu u cijeloj širini u smjeru sjever-jug (sl. 3). Jedan od razloga za takav pristup je konfiguracija tumula danas; jugozapadna četvrtina Gomile je danas najniža jer su ljudi tu davno razvukli tumul i formirali rampu, što je i nama olakšalo pristup sondi. Odlučili smo da sjeverna strana tumula prema cesti – najsačuvanija i visoka oko 8 m – ostane netaknuta. Za to postoje dva dobra razloga; tako smo sačuvali njegovu prepoznatljivu vizuru, a istovremeno, veliki dio tumula je sačuvan kao arheološka rezerva. Uz to, količinu zemlje koju smo u ovim hitnim istraživanjima morali ukloniti smanjili smo barem za trećinu i tako ubrzali napredovanje radova².

Arheološku sondu smo postepeno stepenasto spuštali, kako bismo mogli dokumentirati arheološke profile i slojeve nasipavanja tumula. Četiri stepenice-nivelete su bile visoke i široke 2 m. Prva niveleta započinje na razini 180,6 m, a završava na 178,6 m n/m. Druga niveleta zauzima prostor od 178,6 m do 176,6 m itd. Takvu metodologiju arheološkog istraživanja preuzeli smo od rudarske struke (sl. 3).

² Izračunali smo da se u nasipu tumula nalazilo okvirno 11 000 metara kubnih ili 17 600 tona zemlje. Prema proračunima, ta količina se okvirno podudara s količinom zemlje iskopane iz pretpostavljenog cirkularnog jarka oko Gomile. U arheološkoj stručnoj literaturi se susrećemo s pokušajima analize arhitektonske energetike na primjerima pojedinih arheoloških spomenika. Tako se pokušava odrediti broj radnih sati i broj ljudi potrebnih da se određeni graditeljski pothvat privede kraju. Za takav detaljan izračun potreban je niz konkretnih podataka (npr. što preciznije ubiciranje izvora pojedinih građevinskih materijala ili analiza utjecaja kompleksnosti i izvedbe ritualnih radnji na tempo građenja) pa ga na primjeru Gomile još nismo izradili. No, prema dostupnim analogijama, možemo vrlo okvirno pretpostaviti da je ovaj veliki graditeljski zahvat stotinjak ljudi moglo privedi kraju u desetak dana (Soős 2017, T. 1, fig. 4, s citiranom literaturom).

Slika 3. Pogled na Gomilu tijekom istraživanja (zračna fotografija Krešimir Šobat).

Prije početka istraživanja, konzultirali smo nekoliko stručnjaka za statiku, kao i za izgradnju i sanaciju tunela jer nas je zabrinjavala stabilnost arheoloških slojeva, posebice iznad i oko pljačkaških rovova u centralnom dijelu tumula. Iako se nakon otkrića devastacije u pljačkaške rovove spustila alpinistička ekipa HGSS kako bi što preciznije procijenili stanje spomenika i opseg pljačke, veliki problem nam je predstavljalo urušenje dijela pljačkaških kanala, jer nismo znali u kojoj mjeri se šupljine protežu iza urušenja te u kojoj je mjeri zapravo Gomila oštećena³.

Među najvrjednijim nalazima pronađenih za arheoloških istraživanja izdvaja se velika količina pokretnih nalaza, spaljenih kostiju i raznovrsnih uzoraka koje smo sakupili za analizu i koji će se sigurno pokazati kao iznimno vrijedan izvor informacija o ljudskim i životinjskim ostacima koji su bili u grobnoj komori. Pronađena je velika količina vatrom deformiranih ostataka brončanih i željeznih predmeta, no i onih koji su u dovoljnoj mjeri sačuvani te će se moći tipološki i kronološki odrediti. Preliminarno, Gomilu u Jalžabetu možemo kronološki staviti okvirno u prvu polovicu do sredine 6. st. pr. Kr. Nalazi, koji su kronološki i kulturno srodni onima iz tumula 2 u Jalžabetu istraživanog 1989., progovaraju o iznimno zanimljivom i nedovoljno poznatom razdoblju zadnjeg razvojnog stupnja grupe Martijanec-Kaptol, prema kronološkoj shemi K. Vinski-Gasparini ili stupnja Štajerska IIIb prema B. Teržan (Vinski-Gasparini 1987; Teržan 1990). Već sada možemo reći da su nalazi eklektični te ukazuju na lokalne, „klasične“ halštatske elemente, ali i one koji progovaraju o kontaktima sa susjednim područjima i udaljenim regijama. No, o svemu tome moći ćemo znatno više reći nakon restauracije i interpretacije, kako pokretnih, tako i nepokretnih arheoloških nalaza.

Nakon naglog udara zime s jakim snijegom u proljeće 2018., tijekom mjeseca travnja nastavili smo hitna zaštitna arheološka istraživanja Gomile u Jalžabetu. Usporedo s arheološkim istraživanjima tijekom

³ Na ovom mjestu, na iznimno korisnim savjetima, višestrukim dolascima u Jalžabet i brizi želio bih se zahvaliti gospodi dipl. ing. građ. Tomislavu Ženku, dugogodišnjem ekspertu za gradnju tunela pri IGH, kao i prof. emeritusu Ivanu Vrkljanu sa Sveučilišta u Rijeci. Bez njihove pomoći sigurno istraživanje Gomile bilo bi praktički nemoguće. Isto tako, zahvalu na ustrajnoj pomoći tijekom provedbe projekta Jalžabet upućujem gospodinu Dubravku Šinceku te ekipi iz HGSS.

proljeća i ljeta 2018. nastavili smo i s temeljitim prosijavanjem i flotiranjem zemlje koju su pljačkaši izbacili iz pljačkaških rovova. To se pokazalo iznimno sporim i dugotrajnim procesom, ali i vrlo plodonosnim, jer smo uspjeli pronaći velike količine sitnijih arheoloških nalaza, posebice jantarnih perli, brojne ulomke bogato ukrašenih predmeta od kosti, nešto predmeta od metala i keramike te velike količine spaljenih kostiju.

Tijekom istraživanja shvatili smo da je u izvornom obliku Gomila imala sasvim drugačiji izgled te je njeno stanje pred početak istraživanja zapravo izravna posljedica antropogenog djelovanja i prirodnih procesa tijekom 2600 godina. Naime, sada je jasno da plato na vrhu tumula i njegov izgled krnjeg stožca nije izvorni oblik tumula nakon završetka gradnje u razdoblju starijega željeznog doba, negdje tijekom Ha C2-D1 kronološkog stupnja. Tom vremenu pripadaju neki od najpoznatijih kneževskih tumula istočnoga halštatskog kruga, poput tumula Kröllkogela u Kleinkleinu, kneževskih tumula u Strettwegu i Kaptolu i sl.

Tijekom skidanja #3 nivelete, u središnjem dijelu tumula, naišli smo na područje bogato nalazima, ugljenom i spaljenim kostima, koje smo označili kao Grob 1. Prema predmetima, koji su pronađeni tijekom istraživanja i kasnijim prosijavanjem, možemo preliminarno zaključiti da se ovdje radi o ukopu istaknute pripadnice ili pripadnika zajednice iz vremena starijega željeznog doba, koji je tijekom gradnje tumula ili preminuo ili žrtvovan te su njegovi spaljeni ostaci zajedno s vrlo bogatim nalazima „ugrađeni“ u nasip Gomile, iznad grobne komore. Čini se da pozicioniranje ovog sekundarnog ukopa upravo iznad južnog zida komore, uz koji se nalazila grupirana najveća količina spaljenih kostiju, nije slučajnost. Daljne analize tek nam moraju razotkriti detalje ovog važnog i vrijednog nalaza. Istaknimo, sličnih nalaza, koje bismo mogli odrediti kao sekundarne ili naknade ukope u nasipu Gomile, nije bilo.

Pogrebni ritual i način gradnje Gomile

Obilje pokretnih nalaza od jantara, stakla, bronce, keramike, kosti i željeza tek čeka zahtjevni, dugotrajni i skupi postupak konzervacije, analize i interpretacije, no već sada možemo naslutiti da je odličnik sahranjen u Gomili u Jalžabetu pripadao samom vrhu tadašnjeg društva te da je njegov utjecaj mogao prelaziti granice varaždinske regije. U zagrobni je život taj halštatski knez ili kralj, uz predmete od bronce i željeza, poslan s ogromnom količinom dragocjenih predmeta, među kojima se posebno ističu bogato rezbareni i obojeni predmeti od kosti, u kojima, vjerujem, trebamo vidjeti manje predmete, ali vjerojatno i oplate i intarzije na luksuznom drvenom namještaju koji je bio tek dio opreme preminulog. Drugi iznimno vrijedan skup nalaza pripada ostacima ljudi, životinja i biljaka iz vremena od prije 2600 godina, koji će nam uz pomoć najsuvremenijih interdisciplinarnih analiza dati izniman uvid u složene aspekte života i smrti u zadnjem tisućljeću prije Kristovog rođenja. Jalžabetski kralj nedvojbeno je bio istaknuta, moćna i bogata osoba, netko na vrhu halštatskog društva. Vrijedi ovdje postaviti pitanje koliko je luksuznih predmeta koji su predani vatri zajedno s tijelom preminulog odličnika stvarno bilo u posjedu vladara ili njegove obitelji te koji su predmeti izrađeni isključivo za potrebe ceremonijalne sahrane? Isto tako, među žrtvovanim životinjama, a preliminarno su prepoznati konj, govedo i ovca ili koza, koliko je životinja koje su bile osobno vlasništvo preminulog, a koliko prilozima zajednice koja preminulog pokapa? Možemo li pretpostaviti da se njegova ekonomska moć barem dijelom temeljila upravo na brojnim konjima i/ili stadima stoke? Vjerujem da ćemo odgovore barem na dio ovih pitanja saznati nakon budućih analiza.

Tijekom istraživanja, uočili smo da je grobna komora veličine okvirno 12x12 m, bila vrlo kompleksno građena. S istočne strane na komoru se nadovezuje monumentalni dromos. Osnovni građevinski materijal činilo je nekoliko vrsta kamena: obluci, vjerojatno doneseni iz Drave, pješčenjak, te u znatno manjoj mjeri, vapnenac. Od ostalih materijala obilno je korišteno drvo te glina i velike količine ugljena. Komora se nalazila na krepidi, podestu od lomljenog kamena i oblutaka promjera okvirno 30 m, koji je jasno ograničen pažljivo izrađenim suhozidnim vijencem od probranih, poslaganih velikih kamenih ploča. Obluci i siva glina te velike količine ugljena, pokrivala su kompozitno građene zidove komore s vanjske strane. Pod komore s unutrašnje strane bio je u cijelosti pokriven fino kalanim i pažljivo posloženim pločicama pješčenjaka. Sve kompleksne elemente grobne komore s dromosom tek će nam otkriti istraživanja koja slijede te intenzivna analiza pronađenog.

Uz južni zid grobne komore, pronašli smo debeo sloj probranih spaljenih kostiju, koje su vjerojatni ljudski i životinjski ostaci. Po trenutnoj interpretaciji one zapravo predstavljaju centralni grob – posmrtno ostatke osobe za koju je cijela monumentalna konstrukcija izgrađena. Tijekom istraživanja grobne komore, zaključeno je da su pljačkaši prilikom svog vandalskog pohoda, rovovima dosegli i probili pod grobne komore, te se na toj dubini usmjerili lateralnim rovovima u dva smjera. Velika bojazan da je postojalo još proširenja ili dodatnih lateralnih kanala, pokazala se, srećom, neutemeljenom. Sama grobna komora s dromosom Gomile u Jalžabetu, s vrlo složenom i pomno isplaniranom graditeljskom i ritualnom sekvencom koju tek trebamo do kraja razumijeti, jest i najvredniji nalaz arheoloških istraživanja Gomile. Radi se, bez ikakve sumnje, o jednoj od najljepših i najbolje sačuvanih prapovijesnih građevina na tlu Europe iz tog vremena.

Svi spomenuti nalazi, konstruktivni materijal za izgradnju grobne komore i grobnog humka, kao i predmeti, životinje, a vjerojatno i ljudi deponirani uz osobu visokog statusa pokopanu u Gomili, ukazuje na prestižni položaj preminulog vladara, ali i na raspolaganje znatnim resursima. Ti resursi nisu morali biti u neposrednoj blizini halštatskog naselja u Jalžabetu. Zanimljivom se pokazala preliminarna analiza drvenog ugljena kojim su pokriveni zidovi grobne komore s vanjske strane i plato na kojem se sama kvadratna grobna komora nalazila. U analizi koju je izveo dr. E. Goršić sa Šumarskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu na dijelu uzoraka sakupljenih na više mjesta uz zidove grobne komore, više puta su prepoznati ostaci odraslih debala hrasta te je on, zasad, dominantna biljna vrsta⁴. Zanimljivo je da je, prema analizi drva, riječ o stablima koja su provela vijek u staništu s rubnim uvjetima života. To znači da je stara hrastova šuma posječena negdje u poplavnom ili vrlo sušnom području. S obzirom da se Jalžabet nalazi na rubu podravske ravnice, postavlja se pitanje možemo li pretpostaviti da su graditelji grobnice morali zalaziti duboko u plavnu ravnicu u potrazi za solidnim hrastovim trupcima, jer su resursi, proporcionalno s trajanjem naselja, postajali sve rjeđi i rjeđi? Takva ideja se čini uvjerljivijom ako znamo da su među ostacima ugljena prepoznati ostaci hrasta infestirani kukcem potkornjakom (lat. *Scolytus intricatus*), što znači da je riječ o bolesnom ili mrtvom drveću koje je napao nametnik. U istom smjeru upućuju nas prepoznati ostaci hrastovih trupaca koji nisu do kraja izgorjeli, zato jer su bili vlažni i truli.

Drugi zanimljivi momenat pri istraživanjima područja komore uočili smo na krepidi-podestu u centru kojega se nalazi sama grobna komora s dromosom. Završni sloj kojim je prije nasipavanja zemljom obložen plato u čijem se centru nalazila sama grobnica činili su poslagani, pažljivo probrani, lijepi i veliki obluci. Neposredno ispod tog plašta od oblutaka nalazilo se drobljeno sitnije kamenje, čak i pijesak, u kojima vjerojatno možemo prepoznati građevinski otpad. Iz ovog, ali i nekih drugih primjera, jasno da je graditeljima prilikom gradnje kraljevskog doma za vječnost bilo stalo da grobnica bude izgrađena po točno određenom predlošku, kanonu, te da izgleda uredno i lijepo, iako će biti zauvijek sakrivena od pogleda pod brdom zemlje. S druge strane, u situacijama kada to nije nužno, pragmatično će koristiti sve što im dođe pod ruku; kako otpad nastao prilikom eksploatacije i obrade kamenja, tako čak i trulo i kukcima zaraženo drvo.

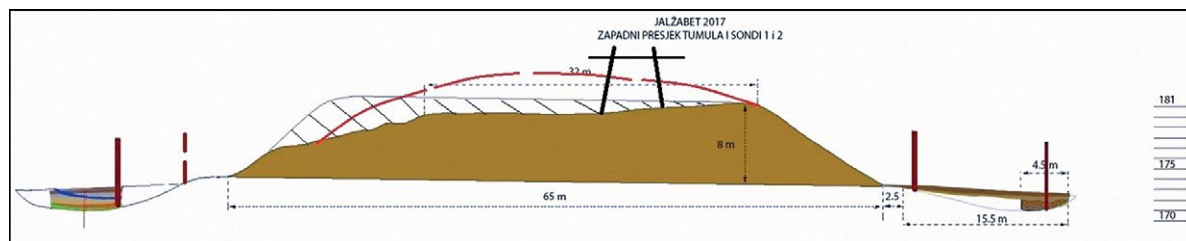
Ove preliminarne informacije o nekim elementima vezanim uz podizanje grobnice jalžabetskog kralja govore nam mnogo o iznimnom poznavanju prirodnog krajolika, o intenzivnoj potrazi za materijalima i velikoj potrebi za resursima, ali i o sposobnostima i vještinama drevnih graditelja. S druge strane, cijelo vrijeme ne treba smetnuti s uma da se ovdje ne radi samo o dobro planiranim graditeljskim zahvatima, već i o vrlo promišljenom, detaljnom i specifičnom slijedu ritualnih radnji kojima ćemo karakter i svrhu vrlo teško do zadnjih detalja dokučiti.

Arhitektura moći: faze u životu Gomile i njeno preoblikovanje

Tijekom istraživanja i uz pomoć preliminarnih rezultata obrade arheoloških nalaza, uspjeli smo izdvojiti nekoliko faza postojanja grobne Gomile u Jalžabetu (sl. 4).

Faza 1: vrijeme neposredno nakon izgradnje, okvirno u stupnju Ha C2-D1; Gomila ima oblik stošca zaobljenog vrha te je okružena velikim jarkom i nizovima samostalnih drvenih stupova,

⁴ Zahvaljujem i gospodinu dr. Ernestu Goršiću, kao i svim stručnjacima različitih profila koji su bez oklijevanja pristali pomoći projektu hitnih zaštitnih istraživanja u Jalžabetu.

Slika 4. Faze u životu jalžabetske Gomile (skica M. Mađerić).

Faza 2: u razdoblju nakon gradnje, moguće tijekom mlađega željeznog doba, dolazi do urušavanja komore te barem djelomičnog zatrpavanja jarka oko Gomile; kao posljedica urušenja, na vrhu Gomile nastaje krater,

Faza 3: krater na vrhu Gomile je izniveliran, na vrhu tumula se podiže drveni objekt s duboko ukopanim stupovima,

Faza 4: posljednja faza traje od remodeliranja gornjeg dijela tumula do danas; poljoprivredna obrada zemlje na vrhu tumula nastavlja se sve do kraja 20. stoljeća.

U ovom radu najviše prostora bismo željeli posvetiti fazi 3 u kojoj je, prema svim indicijama, Gomila znatno remodelirana. Pretpostavljamo da se tada dogodila masivna intervencija u korpus Gomile, i njeno najveće preoblikovanje od vremena gradnje. S obzirom da sav pokretni materijal nije obrađen i restauriran, a zaštitna istraživanja nisu završena, ovu kratku analizu valja uzeti kao privremeni okvir i podlogu za daljnja razmišljanja i analize.

Tijekom zaštitnih istraživanja u gornje dvije nivelete zbunjivala nas je mjestimična pojava teško odredivih ulomaka sive grublje keramike rađene na kolu. Iako smo u prvi mah mislili da bi se moglo raditi o skitskoj keramici, nakon komparacije materijala i detaljnije analize, utvrđeno je da se radi o naseobinskoj rimskoj keramici koja se nalazila unutar tamnosivih i smeđih slojeva u centralnom dijelu tumula. Posljedično, shvatili smo da ti slojevi predstavljaju naknadno donešenu zemlju kojom je zapunjen krater nastao urušenjem grobne komore.

Postoji nekoliko mogućnosti o tome što se i kada dogodilo s gornjim dijelom tijela tumula. Izvjesno je da se intervencija koja se sastojala od nanošenja velikih količina materijala i zatrpavanja kratera te izgradnjom nekog drvenog objekta na zaravnatom platou na vrhu Gomile nije desila prije razdoblja 2.–3. st. n. e., o čemu govore pokretni nalazi iz središnjeg dijela tumula, pa i siva keramika rađena na kolu.

Jedna mogućnost je da je već u vrijeme Rimljana, s područja u neposrednoj okolini tumula, u blizini još nedefiniranog suvremenog naselja/objekta, uzimana zemlja u kojoj se nalazio i karakteristični arheološki pokretni materijal, poput ulomaka rimskog keramičkog suda. To bi značilo da se intervencija događala u vrijeme prevlasti Rimskog Carstva, okvirno tijekom 2.–3. st. n. e.

Druga, u ovom trenutku manje vjerojatna opcija, je da se intervencija u gornjem dijelu tumula dogodila znatno kasnije, tijekom srednjega ili čak novog vijeka. Moguće je da se tada vrh Gomile, koji je nakon urušenja komore morao stajati neravan stoljećima, zapunio zemljom koja je sadržavala i nalaze znatno starijeg, rimskodobnog horizonta u blizini tumula te da se na njemu podigao drveni objekt, možda osmatračnica. S obzirom da upadi Turaka nisu bili neuobičajena pojava ni u ovim krajevima (pa jedno obližnje mjesto i danas nosi znakovito ime Turčin, a uz samu Gomilu se veže legenda o Turcima), možda su upravo ta nemirna vremena potaknula takav zahvat⁵. Znakovita bi mogla biti činjenica da su na još jednom mjestu zabilježeni tragovi prisutnosti više stoljeća nakon izgradnje prapovijesne grobnice, vjerojatno baš u razdoblju srednjega vijeka; na južnoj padini Gomile su u nasipu tumula pronađene ukopane jednostavne kupolaste peći uz koje je pronađeno nekoliko ulomaka grube keramike. Nakon analize, moći ćemo utvrditi

⁵ Iz povijesnih izvora znamo da su za vladavine Sulejmana Veličanstvenog, sredinom 16. st., Turci u prodoru iz istočne Slavonije prema Kranjskoj i Koruškoj upali u varaždinsko polje te poharali i zapalili sela u okolici Varaždina. Ban Nikola Šubić Zrinski sukobio se s Turcima u Maruševcu, jugozapadno od Varaždina te ih porazio. Već nekoliko godina poslije toga, Turci opet prodiru na zapad te ovaj puta i pobjeđuju nespremnu carsku vojsku na čelu sa Zrinskim i Wildensteinom kod Konjščine (Klaić 1980: 211–212; Horvat 1993; Horvat & Filipec: 2001).

da li postoji aktivnost ljudi oko Gomile i u tom vremenu. No, ono što za sada znatno oslabljuje teoriju o srednjovjekovnoj ili čak kasnijoj intervenciji u tijelo tumula jest nedostatak mlađih nalaza u području naknadnog modeliranja Gomile, u njenoj sredini, u području kratera, iznad grobne komore. Možda će se situacija promijeniti nakon detaljne restauracije, interdisciplinarnih analiza te temeljite evaluacije svih pokretnih nalaza. Nije sasvim jasno niti kada je jugozapadni dio Gomile razvučen i pretvoren u rampu. Moguće da je gradnja rampe vezana uz intervenciju u gornji dio tumula, uz zatrpavanje kratera i gradnju drvenog objekta na vrhu. No moguće je, iako je ta vjerojatnost manja, da se taj zahvat dogodio kasnije, u nekom još nedefiniranom vremenu, kako bi se omogućio lakši pristup platou na vrhu tumula⁶.

U plodnom nizinskom kraju uz rijeku Dravu sve donedavna svaki komadić obradive zemlje, posebice u neposrednoj blizi kuća, bio je dragocjen i obrađivan. Vrh Gomile se do kraja 20. stoljeća poljoprivredno obrađivao.

Znakovit nalaz u kontekstu pretpostavljene rimske intervencije u Gomilu jest ulomak ruba i ručke vrča (sl. 5). Radi se o posudi rađenoj na kolu, od dobro pečene pročišćene gline s malo primjesa koja je mogla služiti kao stolno posuđe ili za čuvanje namirnica. Slične nalazimo u 2.–3. st. n. e. na panonskom tlu, primjerice u Vinkovcima. I. Ožanić Roguljić u svojoj tipologiji takve vrčeve širokog vrata pronađene na položajima Muzej, Varteks i Komercijalna banka u Vinkovcima određuje kao tip V (Ožanić Roguljić 2016: 59, sl. 6.23).

Slika 5. Fotografija ručke vrča širokog vrata PN 190 iz sloja SJ 026 neposredno nakon pronalaska (snimio K. Šobat).

Slika 6. Fotografija ulomka reljefno ukrašene zdjele Dragendorff 37, PN 193 iz sloja SJ 030, iz Gomile u Jalžabetu (snimio Krešimir Šobat).

Za dataciju pretpostavljene rimskodobne intervencije u Gomilu zasad najznačajniji nalaz je ulomak reljefne tere sigilate, Dragendorff 37 (sl. 6). Radi se o proizvodnji radionice Rheinzabern iz druge polovice 2. stoljeće, i to iz radionica kruga majstora B.F. Attoni, Belsus II, Respectus ili Pupus⁷. U analizi vinkovačkog materijala, ponovo s položaja Muzej, Varteks i Komercijalna banka, javlja se i ovaj nalaz, pa tako saznajemo da se radilo o poluloptastoj zdjeli na prstenastoj nozi s prstenastim zadebljanjem na rubu (Ožanić Roguljić 2016: 30, sl. 4.5). Slične ulomke pronalazimo i dalje, na lokalitetima Sremska Mitrovica, Sotin, i Novi Banovci (Brukner 1981: T. 32). T. Leleković i O. Brukner u svojim sintezama ističu da je upravo radionica Rheinzabern, između Wörmsa i Strassburga, jedan od najproduktivnijih centara proizvodnje tere sigilate, s tržištem od Britanije do Crnog mora. Radionica počinje proizvodnju negdje sredinom drugog stoljeća,

⁶ Naime, kako još danas dobro pokazuju sačuvani dijelovi Gomile, tumul je izvorno imao iznimno strme padine. To je u velikoj mjeri otežavalo pristup njegovom vrhu, kako graditeljima drvenog objekta na zaravnom platou, tako i seljacima koji su donedavno obrađivali vrh Gomile.

⁷ Zahvaljujem se kolegici Ivani Ožanić Roguljić te kolegama Tinu Lelekoviću i Domagoju Tončiniću na literaturi i pomoći s determinacijom i datacijom nalaza iz rimskog horizonta u Jalžabetu.

a završava razaranjem radionice za upada Alemana 233. g. n. e., što bi davalo mogući kronološki okvir rimskodobnom zahvatu u jalžabetsku Gomilu (Leleković 2007: 50; Brukner 1981: 21). Na području Donje Panonije koje je analizirala, O. Brukner ističe upravo oblik reljefno ukrašene zdjele Drag. 37 kao jedan od najpopularnijih proizvoda spomenute radionice, dok, općenito uzevši, snažnu zastupljenost keramike iz Rheinzaberna promatra u svjetlu jačanja trgovačkih veza s rajnskim provincijama nakon završetka markomanskih ratova (Brukner 1981: 22). No, T. Leleković smatra da je – prema analizama materijala iz Vinkovaca – uvoz rheinzabernske sigilate tekao normalno i u vrijeme opasnosti, tijekom markomanskih ratova (Leleković 2007: 63). Arheološki muzej u Zagrebu predvođen B. Vikić-Belančić 1960-ih otvorio je nekoliko arheoloških sondi sjeverozapadno od Gomile, neposredno uz rijeku Plitvicu, uz ranije pronađene ostatke rimskog mosta. Tom prilikom pronađeni su ostaci utvrđene vile rustike. Zidovi građevine s masivnim zidovima ukopani su u sloj - tzv. srednji horizont - koji je pomoću keramike (među ostalim, upravo tipom Dragendorff 37) datiran u isto razdoblje kada se događa naša pretpostavljena intervencija u gornji dio Gomile (Vikić-Belančić 1968: 87). Iznad ovog sloja nalazi se sloj paljevine te je u njega ukopan mlađi, utvrđeni objekt datiran okvirno u 3. st. n. Kr. Isječak iz stratigrafije ovih arheoloških istraživanja dobro korespondira s našom situacijom na Gomili i još jednom ilustrira kako su opasna bila vremena u jalžabetskom kraju u drugoj polovici 2. i u 3. st. n. Kr.

Prema preliminarnoj analizi pokretnih arheoloških nalaza iz Jalžabeta, nekako u vrijeme markomanskih ratova, okvirno u drugu polovicu 2. st. n. e., smjestili bismo moguće rimsko remodeliranje jalžabetske Gomile. U to vrijeme bi bio preoblikovan vrh Gomile, donesene su velike količine zemlje kojom je zapunjeno udubljenje/krater na vrhu te je formiran plato. Gomila tako dobiva karakterističan oblik krnjeg stožca koji će se zadržati sve do modernog vremena. Na platou je podignuta drvena konstrukcija s vrlo duboko ukopanim drvenim nosačima (sl. 7). Najbolje sačuvana je rupa od stupa SJ 22 koju smo istraživali tijekom zime 2017. Radi se o rupi od stupa koja se znatno sužuje prema dnu, dubine 86 cm, gornjeg promjera 75 cm. Uz navedene rupe od stupova, našli smo i neobične slojeve s oblucima kojima još uvijek ne znamo izvornu namjenu. Oni bi mogli biti vezani uz drvenu konstrukciju, no isto tako moguće je da se radi o izmještenim oblucima koji su sastavni dio masivne, nekoliko metara debele zapune područja iznad halštatskog dromosa. No, s obzirom da u slojevima oko rupa od stupova zasad nismo detektirali materijal iz kasnijeg vremena, radna pretpostavka je da i drvena konstrukcija pripada istom vremenu kao i doneseni materijal. Promatračnica na vrhu jalžabetske Gomile imala bi smisla, kako u vrijeme markomanskih ratova u drugom, tako i tijekom nemirnog trećeg stoljeća nakon Krista, jer je sjeverno od nje, paralelno s Dravom, prolazila važna komunikacija Poetovio – Mursa.

Pitanje je da li se u vrijeme Rimljana na Bistričaku nalazila samo jednostavna promatračnica na vrhu (toranj ili promatračnica lat. *turres*) ili možda nešto drugačije ili jače uporište, što u nesigurnim vremenima druge polovice 2. st. n. e. ne bi bilo iznenađenje. Još uvijek ne znamo značenje rimskih slojeva s južne strane Gomile, kao ni u kojoj mjeri je Bistričak naseljen u rimsko doba. No, znamo da Markomani upravo u drugoj polovici 2. st. upadaju na područje Carstva oslabljenog velikom epidemijom – tzv. antoninskom kugom – te pobjeđuju carsku vojsku kod Karnunta, prodiru u Panoniju, Norik i dalje na jug te opsjedaju Akvileju. U drugoj polovici 2. st. n. e. panonski su krajevi teško pogođeni epidemijom i ratom, a populacija desetkovana (Leleković 2007: 10, 63). Istovremeno, u Panoniji se znatno povećava koncentracija rimskih vojnika te znamo da su ovdje stacionirane tri legije: *legio*

Slika 7. Rupa od stupa SJ 22 (snimio S. Kovačević).

Slika 8. Prikaz stražarskih tornjeva na Trajanovom stupu u Rimu (izvor: www.trajans-collumn.org).

Il Italica, *legio V Macedonica* i *legio III Augusta* (Sanader 2003: 465). Na nemirnim područjima Rimljani podižu različite tipove vojnih uporišta: *castra*, *castellum*, *burgess*, *praesidia* i *turres* (Sanader 2003: 465, n. 10–13). Dok su veća rimska vojna uporišta upravo radi dimenzija danas lakše prepoznatljiva (zračna fotografija, geofizika, klasična arheološka istraživanja), postojala je i cijela mreža manjih uporišta, pa tako i tornjeva ili promatračnica koje je znatno teže otkriti. Ako se na tren vratimo do prvih desetljeća 2. st. n. e., realistični prikaz promatračnica i signalnih tornjeva na dunavskim obalama naći ćemo na početku prve spirale Trajanovog stupa u Rimu, među prizorima koji slave pobjedu Rima nad Dačanima (sl. 8). Da li se na vrhu jalžabetske Gomile nalazila slična konstrukcija i kako je ona uopće izgledala, nadamo se da će pokazati nastavak arheoloških istraživanja, obrada nalaza i temeljita analiza terenske dokumentacije.

Zaključak

Prema sadašnjem stanju istraživanja, najizglednije je da se za prevlasti Rimskog Carstva, u razdoblju druge polovice 2. st. n. e. krater na vrhu Gomile zapunjuje zemljom iz njene neposredne okoline u kojoj u kojoj se nalaze karakteristični rimskodobni nasebinski nalazi. Nivelira se plato na vrhu Gomile pa tumul dobija izgled krnjeg stošca po kojemu je i bio prepoznatljiv. Čini se da se na izniveliranom vrhu podiže drvena struktura (možda toranj ili promatračnica), kojoj su pripadale masivne, duboko ukopane rupe od stupova dokumentirane tijekom istraživanja. Moguće je da se već u vrijeme Rimljana jugozapadni ugao Gomile razvlači i pretvara u rampu s pristupnim putem, što bi olakšalo poslove oko nivelacije gornjeg dijela tumula, ali i gradnju drvenog objekta na vrhu.

Nalazi iz sonde 2/2017 na Bistričaku potvrdili su tragove Rimljana ne samo u gornjem dijelu Gomile, već i s južne strane jalžabetske Gomile. Zasad ostaje nejasno da li se radi o dugotrajnijoj prisutnosti, čemu u prilog bi govorila debljina kulturnog sloja s rimskim nalazima u sondi 2, ili možda o kampu graditelja koji su modelirali gornji dio tumula. Ako se radilo o naselju, za sada nam nije poznato kojem tipu je pripadalo i koje je bilo veličine. Kako smo s istraživanjima na području Jalžabeta i Martijanca zapravo tek na početku, nadamo se da će ekstenzivna geofizička istraživanja, analiza LiDARA te nastavak arheoloških istraživanja rasvijetliti i niz otvorenih pitanja, pa tako i onih vezanih uz novo definirano razdoblje prevlasti Rimskog Carstva na Bistričaku.

Literatura

- Brukner 1981 O. Brukner, *Rimska keramika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije*, *Disertationes et Monographiae*, Pokrajinski Zavod za zaštitu spomenika kulture SAP Vojvodine, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Beograd, 1981.

- Horvat 1993 R. Horvat, *Povijest grada Varaždina*, Varaždin, 1993.
- Horvat & Filipec 2001 Z. Horvat & K. Filipec, „Novija saznanja o kaštelu Konjščina“, *Opuscula archaeologica* 25, Zagreb 2001, 151–182.
- Klaić 1980 V. Klaić, *Povijest Hrvata V*, Zagreb, 1980.
- Kovačević 2008 S. Kovačević, „Osvrt na strukturu i keramičku proizvodnju kasnohalštatskog naselja u Zbelavi kod Varaždina“, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 25, Zagreb, 2008, 47–80.
- Kovačević 2018 S. Kovačević, „Arheološka istraživanja prapovijesnog lokaliteta Jalžabet – Carev jarek, sezona 2017.“, *Annales Instituti Archaeologici XIV*, Zagreb, 2018, 76–79.
- Kovačević 2018a S. Kovačević, „Arheološko istraživanje prapovijesnog lokaliteta Jalžabet – Bistričak u 2017. godini i Kamp Hrvatska projekta „Iron-Age-Danube“ INTERREG DTP“, *Annales Instituti Archaeologici XIV*, Zagreb, 2018, 72–75.
- Leleković 2007 T. Leleković, *Reljefna terra sigillata s područja grada Vinkovaca* (neobjavljeni magistarski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu), Zagreb, 2007.
- Ožanić Roguljić 2016 I. Ožanić Roguljić, *Tipologija rimske keramike iz Vinkovaca*, Monographiae Instituti Archaeologici 10, Zagreb, 2016.
- Sanader 2003 M. Sanader, „Rimske legije i njihovi logori u hrvatskom dijelu panonskog limesa“, *Opuscula archaeologica* 27, Zagreb, 2003, 463–469.
- Soós 2017 B. Soós, „Labour Investment and the Elite in the Eastern Hallstatt Zone“, *Hungarian Archaeology*, autumn 2017 (e- journal, www.hungarianarchaeology.hu), 1–10.
- Šimek 1998 M. Šimek, „Ein Grabhügel mit Pferdebestattung bei Jalžabet, Kroatien“, in: B. Hänsel & J. Machnik (eds.), *Das Karpatenbecken und die osteuropäische Steppe, Südosteuropa-Schriften* 20, *Prähistorische Archäologie in Südosteuropa* 12, München, 1998, 493–510.
- Šimek 2001 M. Šimek, „Weitere Aspekte von Grabhügel II in Jalžabet bei Varaždin“, in: A. Lippert (ed.), *Die Drau-, Mur-, und Raab-Region im 1. vorchristlichen Jahrtausend, Akten des internationalen interdisziplinären Symposiums von 26. bis 29. April 2000. in Bad Radkersburg* (Universitätsforschungen zur Prähistorische Archäologie 78), Bonn, 2001, 311–318.
- Teržan 1990 B. Teržan, *Starejša železna doba na slovenskem Štajerskem/The Early Iron Age in Slovenian Styria* (Catalogi et monographiae 25), Ljubljana, 1990.
- Vikić-Belančić 1968 B. Vikić-Belančić, „Istraživanja u Jalžabetu kao prilog upoznavanju života u zaleđu dravskog limesa“, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. s., sv. 3, 1968, 75–102.
- Vinski-Gasparini 1961 K. Vinski-Gasparini, „Iskopavanje kneževskog tumulusa kod Martijanca u Podravini“, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. s., sv. 2, Zagreb, 1961, 39–66.
- Vinski-Gasparini 1978 K. Vinski-Gasparini, „Osvrt na istraživanje kasnog brončanog i starijeg željeznog doba u sjevernoj Hrvatskoj“, u: Ž. Rapanić (ur.), *Arheološka istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, znanstveni skup, Varaždin, 22. – 25. X. 1975.* (Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 2), Zagreb, 1978, 129–148.
- Vinski-Gasparini 1987 K. Vinski-Gasparini, „Grupa Martijanec-Kaptol“, u: A. Benac (ur.), *Praistorija jugoslaven-skih zemalja. Sv. V: Željezna doba*, Sarajevo 1987, 182–231.

